

Şəfiyev Fəxrəddin Pərviz oğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının magistrantı

E-mail: fakhraddinshafiyev@gmail.com

UOT 341.67:343.85:341.232

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.045.2026.374>

BIOTERROR TƏHDİDLƏRİNƏ QARŞI BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MEXANİZMLƏRİN EFFEKTİVLİYİ (BİOLOJİ SİLAHLAR KONVENSIYASI KONTEKSTİNDƏ TƏHLİL)

Açar sözlər. *bioloji silahlar, Bioloji Silahlar Konvensiyası (BSK), Cenevrə Protokolu, insanın bioloji təhlükəsizliyi, bioterrorçuluq.*

Ключевые слова: *биологическое оружие, Конвенция о биологическом оружии (КБО), Женевский протокол, биологическая безопасность человека, биотерроризм.*

Keywords: *biological weapons, Biological Weapons Convention (BWC), Geneva Protocol, human biological safety, bioterrorism.*

Giriş

İnsanın bioloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı məsələlər XX əsrdə olduğu kimi yaşadığımız əsrin geridə qoyduğumuz dördüncü hissəsində də öz aktuallığını itirməmişdir. Başqa bir ifadə ilə bioloji təhlükəsizlik məsələləri milli təhlükəsizliyin, eləcə də şəxslərin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri arasında qalmaqda davam edir. Təsadüfi deyil ki, elmi tədqiqatlar qarşıdakı onilliklərdə ekoloji və bioloji təhlükələrin bəşər sivilizasiyasının yaşamasını və qorunmasını təmin etmək üçün dövlətlərin səylərinin əsas

istiqamətini təşkil edəcəyini sübut edir. Belə bir şəraitdə biotəhlükəsizlik məsələlərinin hüquq elmində və praktikasında çox az aktual olduğu anlayışı qəbul edilməzdir. Əksinə, bioloji təhlükə və təhdidlər mənbəyindən və miqyasından asılı olaraq hüquq elminin problematikasi baxımından da əhəmiyyət kəsb edir. Bu aktualıq dünyada və ölkəmizdə bioloji təhlükəsizliyin hüquqi təminatının nəzəri və praktiki məsələlərinin geniş tədqiqinə marağın durmadan artmasını əsaslandırır.

Bu məqalədə bioterror təhdidlərinə qarşı beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin effektivliyi 1972-ci ildə imzalanmış “Bioloji silahlar Konvensiyası” kontekstində təhlil olunur.

Bioterrorun təsnifatı və texniki aspektləri

Əksər insanlar terrorizmi partlayışlar və dağıntılar nəticəsində ölümə nəticələnən aktlarla əlaqələndirərsələr də, yaxın gələcəkdə terrorçuların əlində ən təhlükəli silahın canlı sistemlər tərəfindən istehsal olunan yüksək patogen mikroorqanizmlər və toksinlər şəklində olan bioloji silahlar olacağı ciddi narahatlıq doğurur.

Bioterrorizm problemini təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, artıq real bioterror faktlarının

mövcudluğuna baxmayaraq, bu günə qədər “bioterrorizm” termininin beynəlxalq səviyyədə tanınmış vahid tərfi yoxdur. Belə təriflərdən birinə görə, virusların, bakteriyaların, göbələklərin, toksinlərin və ya digər patogen materialların hökumət strukturlarına, mülki əhaliyə, heyvandarlığa, əkin sahələrinə və ya cəmiyyətin hər hansı seqmentinə qarşı qanunsuz istifadəsi, bunun nəticəsində isə siyasi, sosial və ya iqtisadi məqsədlərin güdülmesidir.

Kütləvi qırğın silahları ümumi olaraq nüvə, kimyəvi, bioloji və radioloji kimi təsnif edilir [9, s. 90-91]. Müxtəlif növ kütləvi qırğın silahlarının terror silahı kimi qiymətləndirilməsi meyarlarının müxtəlifliyinə baxmayaraq, ilk növbədə bunlardan ikisini nəzərə almaq vacibdir: bu silahların terrorçular üçün əlçatanlığı və dövlətlərin kütləvi qırğın silahlarından istifadə etməklə terror hücumunun nəticələrini məhdudlaşdırmaq və ya nəzarət etmək qabiliyyəti. Hal-hazırda internet vasitəsilə əldə edilən məlumatların həcmi və müxtəlifliyi olduqca çoxdur ki, terrorizmlə mübarizədə qabaqlayıcı tədbir kimi terror məqsədləri üçün istifadə oluna bilən istənilən silah növünün yaradılmasına imkan verən və ya asanlaşdıran məlumatların internet vasitəsilə yayılmasına görə məsuliyyət sisteminin hüquqi aspektlərinin hazırlanması zəruridir.

Bakterioloji (bioloji) və toksin silahlar haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiyanın və BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1540 sayılı Qərarının müvafiq tələblərinin həyata keçirilməsinə dair Milli Aktda göstərilir ki, “Bioloji və ya toksin silah” dedikdə, mikrobial və ya digər bioloji vasitələr, yaxud toksinlər, onların mənşəyi və ya hazırlanma metodu, həmçinin onların profilaktik, qoruyucu və ya digər dinc məqsədlər üçün istifadəsinə icazə verilməyən növləri və miqdarları, eyni zamanda bu cür vasitələrdən və ya toksinlərdən bədxah məqsədlər üçün və ya silahlı münaqişədə istifadə etmək üçün hazırlanan silahlar, avadanlıq və ya hazırlıq vasitələri nəzərdə tutulur [2, s. 2].

Hansı patogenlər yüksək dağıdıcı təsir göstərməyə qadirdir və onlardan terror təşkilatları və nisbətən zəif inkişaf etmiş təhlükəli rejimli dövlətlər nə dərəcədə istifadə edə bilər? Bir çox ölkələr tərəfindən istifadə olunan bioloji təhlükə dərəcəsinə görə patogenlər və zəhərli maddələrin kifayət qədər standart təsnifatı mövcuddur. Bir sıra xarakterik xüsusiyyətin mövcudluğu, aşağıda göstərilən səbəblərlə bağlı olaraq yoluxucu xəstəlikləri bioloji silah və bioterrorçuluq vasitəsi kimi istifadəyə əlverişli hala gətirir [4, s. 6]. Terrorçular tərəfindən eyni zamanda taun, tul-yaremiya, qarayara törədiciələrindən ibarət resepturaların, eləcə də tərkibində bioloji agentlərlə yanaşı, kimyəvi və radioaktiv maddələrin də olduğu qarışıqların istifadə edilməsi ehtimalı da istisna olunmur.

Beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin təkamülü

Kimyəvi və bioloji silahlar sahəsində ilk addım 1925-ci ildə imzalanan “Cenevrə Protokolu” ilə atılmışdır. Bu protokol ilk dəfə olaraq kimyəvi və bioloji silahların istifadəsini qadağan edirdi. Protokol, zəhərli qazlar və hər növ bakterioloji silahların müharibələrdə istifadəsini ümumilikdə qadağan edirdi [1, s. 570].

1925-ci Cenevrə Protokolunun hüquqi təsirlərinə gəldikdə, protokolda yalnız bakterioloji müharibə vasitələrindən bəhs edilməsi və bakterioloji anlayışının bioloji anlayışdan daha dar çərçivəyə malik olmasından dolayı bəzi şərhçilər bu protokolla bütün bioloji silahların qadağan olunmadığını iddia etsələr də, əksər müəlliflər, xüsusilə protokolun hazırlıq işlərini qiymətləndirərək, protokolun bütün bioloji silahları qadağan etdiyini nəticəsinə gəlirlər [8, s. 589]. Protokolda qəbul edilmiş bakterioloji silahların beynəlxalq silahlı münaqişələrdə qadağan olunması, müasir hüquq nəzəriyyəsində ümumi qəbul olunmuş bir prinsipə dəyərləndirilir.

Cenevrə Protokolundan sonra, böyük dövlətlərin də daxil olduğu 100-dən çox ölkə tərəfindən

imzalanmış 1972-ci il “Bioloji silahlar Konvensiyası” (BSK) bioloji silahların hazırlanmasını, istehsalını və saxlanmasını qadağan edir. Ancaq sazişdə nəzarət mexanizminin olmaması və bioloji silah proqramlarının kimyəvi silahlarda olduğu kimi nisbətən asan gizlədilə bilməsi səbəbindən bir çox dövlət bioloji silahlara sahib olmaq şübhəsi altında qalır [5, s. 289]. Bioloji Silahlar Konvensiyası istənilən ölkənin qoşula biləcəyi, müddətsiz və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilədir. Müqaviləyə 183 dövlət tərəfdir, 10 dövlət isə (Çad, Komorlar, Cibuti, Eritreya, İsrail, Kiribati, Mikroneziya, Namibiya, Cənubi Sudan və Tuvalu) sənədi ya imzalamamış, ya da ratifikasiya etməmişdir. Müqavilə rejimi tərəf dövlətlərin bir-biri ilə məsləhətləşmələr aparmasını və uyğunluqla bağlı narahatlıqları aradan qaldırmaq üçün ikitərəfli və ya çoxtərəfli əməkdaşlıq etməsini nəzərdə tutur.

Digər beynəlxalq müqavilələrlə müqayisədə “Bioloji silahlar Konvensiyası” (BSK) kifayət qədər səthi sənəd hesab olunur. Sənəd qısa bir giriş hissəsindən və cəmi 15 maddədən ibarətdir. O, çox vaxt “Kimyəvi silahlar Konvensiyası” (KSK) ilə müqayisə edilir. Kimyəvi Silahlar Konvensiyası təxminən 200 səhifə həcmindədir və tərəf dövlətlərin öhdəliklərinə uyğun davranıb-davranmadıqlarını yoxlamaq üçün geniş və ətraflı təhqiqat mexanizmlərini özündə ehtiva edir [3, s. 213]. Konvensiyanın ən böyük zəif cəhəti tərəf dövlətlərin öhdəliklərə əməl edib-etmədiyini araşdıracaq mexanizmlərin olmamasıdır. Yenni Rissanen [2003] qeyd edir ki, Sovet İttifaqı 1972-ci ildən etibarən BWC-nin tərəf dövləti statusuna malik olsa da, geniş miqyaslı bioloji silah proqramı həyata keçirdiyi məlum olduğu üçün bu, öhdəliklərin pozulmasının ən diqqətçəkən nümunələrindən biri hesab olunur.

Bioloji təhlükəyə qarşı cavab olaraq, 2007-ci ilin oktyabrında Avropa İttifaqı bioterrorizmlə mübarizə məqsədilə “Biohazırlıq və təhlükəsiz qida haqqında Yaşıl Sənədi”ni qəbul etmiş və

bioterrorizm təhlükəsi ilə mübarizə üçün effektiv tədbirlərin işlənib hazırlanması üzrə məsləhətləşmələr aparmışdır. Avropa Komissiyasının “Ədalət, Azadlıq və Təhlükəsizlik üzrə Komissarı” Franko Frattininin fikrincə, belə tədbirlərə təcili ehtiyac var, çünki XXI əsrdə terrorçular böyük insan itkiləri və iqtisadi ziyan səbəb ola biləcək bioloji silahlardan əsas silah kimi istifadə edə bilirlər [11].

Mövcud hüquqi sistemin zəif tərəfləri

1960-cı illərdə bioloji-kimyəvi silah proqramı aparan dövlətlərin sayı 4, 1990-cı illərdə isə 11 idi. Hazırda isə ən az 17 dövlətin belə proqramlar apardığı barədə etibarlı sübutlar var. Bir çox halda bu fəaliyyətlər “müdafiə məqsədli proqram” adı altında gizlədilir. Lakin belə proqramların hücum strategiyasına çevrilmə riski olduqca yüksəkdir. Bu səbəbdən, səhiyyə qurumları və xəstəxanalar xüsusi məsuliyyət daşıyır. Bioloji və ya kimyəvi təsirə məruz qalmış şəxslərin qəbul və müşahidə strategiyası, təcili yardım bölmələrinin planlanması, izolyasiya və dekontaminasiya tədbirləri əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir.

Bioloji silahlar həm də ən ucuz kütləvi qırğın vasitələri hesab olunur. Çox kiçik miqdarda bioloji agentlə çoxsaylı insanlara yoluxma yaratmaq mümkündür. Bu səbəbdən bu silah növü bəzən “kasıb ölkələrin atom bombası” adlandırılır. Məsələn, 100 kq şarbon sporları 300 km² əraziyə bir gündə yayılaraq bir milyondan üç milyona qədər insanı öldürmək imkanına malikdir [6, s. 190-191].

Bioloji silah təhlükəsi uzun müddətdir ki, aparıcı ölkələrin təhlükəsizlik gündəliyindədir. ABŞ Dövlət Departamentinin terrorla mübarizə üzrə koordinatoru Henri Krumpton hələ 2006-cı ilin yanvarında bioloji hücumun radioaktiv materiallar olan bombanın partlamasından daha ciddi nəticələrə səbəb ola biləcəyini vurğulayaraq, “Məni təkcə nüvə təhlükəsi deyil, daha çox narahat edirəm. Düşünürəm ki, bioloji silahların

riski artacaq” [10]. Bu məsələ ilə bağlı dünyanın ən mötəbər ekspertlərindən biri Milton Leytenberq bioloji silah məsələlərinə həsr olunmuş monoqrafiyasında öz nöqteyi-nəzərini ətraflı şəkildə ortaya qoymuşdur [7, s. 27-28].

Bioterrorizm mövzusu son on illik dövrdə, xüsusilə COVID-19 Pandemiyası fonunda dünyaya ictimaiyyətinin çox ciddi müzakirə obyektinə çevrildi. Qeyd edək ki, biosilahların dağıdıcı potensialına baxmayaraq, son dövrlərdə onlardan çox nadir hallarda istifadə edilir. Terrorçu üçün, məsələn, aerozollaşma yolu ilə asanlıqla yayılan lazımi agentləri əldə etmək çətindir. Bununla belə, çox primitiv bir çatdırılma sistemi istənilən effekti əldə edə bilər. Senator Sem Nunn dəfələrlə bildirib ki, “Mən bioterrorizmi nüvə təhlükəsinə bərabər və gələcəkdə daha çox ehtimal olunan təhlükə kimi görürəm”. İnterpolun baş katibi Ronald Nobl bunu bir qədər fərqli şəkildə ifadə etdi: “Söhbət bioterrorizmdən gedirsə, bu, törədildikdən sonra açmağa cəhd edə bilməyəcəyimiz yeganə cinayətdir, çünki zərər çox böyük olardı” [9, s. 93].

Aydındır ki, bioterrorizmin qarşısının alınmasında ən mühüm amillərdən biri inkişaf etmiş ölkələrdə təkcə daxili deyil, həm də beynəlxalq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsidir. Silahsızlanma anlayışı ümumiyyətlə mövcud silahların azaldılması və ya məhv edilməsi kimi başa düşülür. Əgər dövlətlər əlindəki silahların sayını azaltsalar, dünyanın daha təhlükəsiz olacağı barədə ümumi bir fikir mövcuddur. Buna görə də silahsızlaşma ideyalarının əsas çıxış nöqtəsi minimum silahlanma və ya maksimum silahsızlaşma olmuşdur. Bu kontekstdə 1921-1934-cü illərdə Millətlər Cəmiyyətinin çərçivəsində müəyyən intervallarla keçirilən müzakirələrin əsas məqsədi silahlanma səviyyələrini müəyyən dərəcədə azaltmaqla beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi təmin etmək olmuşdur [1, s. 544]. Eyni

zamanda, silahsızlaşma danışıqlarında əsasən silahların sayı deyil, effektivliyi üzərində dayanılır.

Nəticə və tövsiyələr

Tədqiqatın gedişatında əldə olunan məlumatların təhlili göstərir ki, bioterror XXI əsrdə global təhlükəsizlik arxitekturası üçün ən mürəkkəb və proqnozlaşdırılması çətin olan təhdidə çevrilir.

Hüquqi müstəvidə aparılan araşdırmalar sübut edir ki, 1925-ci il Cenevrə Protokolundan bu günə qədər keçən müddətdə beynəlxalq qanunvericilik ciddi təkamül yolu keçsə də, hələ də fundamental boşluqlar qalır. 1972-ci ildə imzalanmış “Bioloji silahlar Konvensiyası” bioloji silahların hazırlanmasını və saxlanmasını qadağan etsə də, müqavilənin nəzərəçarpan əsas zəif cəhəti effektiv və dövlətlərin öhdəliklərə nə dərəcədə riayət etdiklərinə nəzarət edəcək hüquqi mexanizmin olmamasıdır.

Son illərdə informasiya texnologiyalarının və internetin nəzarətsiz inkişafı bioterror riskini daha da artırır. Patogenlərin izolyasiyası, artırılması və aerozol formasına salınması haqqında məlumatların rəqəmsal platformalarda əlçatan olması, qeyri-dövlət aktorlarının (terror qruplaşmalarının) bu silahlara əlçatanlığını asanlaşdırır.

Yekun olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, bioterrorizm yalnız tibbi və ya texniki problem deyil, hələ də ciddi səviyyədə beynəlxalq hüququn, kəşfiyyatın və strateji kommunikasiyanın ortaq mübarizə sahəsidir. Mövcud konvensiyaların yalnız sülh niyyətinə söykənməsi kifayət deyil, həmçinin beynəlxalq hüquq sistemində “bioşəffaflıq prinsipi” mütləq şəkildə bərqərar edilməli və dövlətlərin bu sahədəki fəaliyyətləri üzərində “dövlətlərüstü” (supramilli) nəzarət gücləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Arı T. Uluslararası ilişkiler ve dış politika / T. Arı. – Bursa: Alfa Akademi, – 2017. – 604 s.
2. Bakterioloji (bioloji) və toksin silahlar haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiyanın və BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1540 sayılı Qərarının müvafiq tələblərinin həyata keçirilməsinə dair Milli Akt. London: VERTIC, 2012, – 23 s.
3. Barnaby W. Virüs Saldırıyor: Biyolojik ve Kimyasal Savaşa Doğru / W Barnaby. – İstanbul: Timaş, - 2003.
4. Frinking E., Sweijs T., Sinning P., Bontje E., Frattina C., Abdalla M. The increasing threat of biological weapons. Handle with sufficient and proportionate care // The Hague Centre for Strategic Studies, – 2016. – 38 p.
5. Goldstein J.S., Pevehouse J.C. Uluslararası İlişkiler / J.S. Goldstein, J.C. Pevehouse. – Ankara: BB101, – 2017. – 660 s.
6. Griffiths M. O'Callaghan T., Roach S.C. Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar / M. Griffiths, T. O'Callaghan, S.C. Roach. – Ankara: Nobel, – 2013. – 424 s.
7. Leitenberg M. The Problem of Biological Weapons / M. Leitenberg. - Stockholm: The Swedish National Defence College, - 2004. – 206 p.
8. Pazarcı H. Uluslararası hukuk / H. Pazarcı. – Ankara: Turhan, – 2014. – 726 s.
9. Завриев С., Колесников А. Проблемы биобезопасности и противодействия биотерроризму // Мировая Экономика и Международные Отношения. – 2009. № 12, – с. 90–100.
10. Интерпол призвал к изменению национальных законодательств для борьбы с биотерроризмом/ 07 ноября 2006. URL: <https://www.newsru.com/world/07nov2006/bioterror.html>
11. Муслидинова Е. Еврокомиссия приняла план борьбы с биологическим терроризмом // РИА “Новости”, 2007. 11 Июль.

Шафиев Фахраддин Парвиз оглу,
магистрант кафедры прав человека и информационного права ЮНЕСКО
юридического факультета Бакинского государственного университета

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ
ПРОТИВ УГРОЗ БИОТЕРРОРИЗМА (АНАЛИЗ В КОНТЕКСТЕ
КОНВЕНЦИИ О БИОЛОГИЧЕСКОМ ОРУЖИИ)**

РЕЗЮМЕ

В современную эпоху стремительное развитие биотехнологий и доступность информации превратили биотерроризм в одну из наиболее серьезных угроз глобальной безопасности. В частности, пандемия COVID-19 продемонстрировала, что агенты с высокой способностью к массовому заражению могут парализовать системы здравоохранения и экономики государств. В этом контексте особую актуальность приобретает исследование того, насколько международно-правовые документы, направленные на предотвращение распространения биологического оружия, соответствуют современным вызовам.

Основной целью статьи является анализ существующей международно-правовой базы борьбы с биотерроризмом, в частности эффективности Конвенции о биологическом оружии 1972 года (КБО), а также выявление фундаментальных пробелов в системе.

В ходе исследования использовались методы историко-сравнительного анализа, анализа документов и системного подхода. Положения Женевского протокола 1925 года и КБО были рассмотрены в сравнительном аспекте на фоне современных доктрин безопасности.

В результате исследования установлено, что главным недостатком КБО является отсутствие обязательного и эффективного механизма контроля за соблюдением обязательств государствами-участниками. В статье также рассматриваются правовые аспекты контроля за экспортом «двойного назначения» оборудования и вопросы ответственности за распространение информации о патогенах через интернет в научном контексте. В качестве основного вывода подчеркивается необходимость расширения сферы применения конвенции и создания новой международной системы мониторинга на основе принципа «биопрозрачности» для противодействия биологическим угрозам.

Shafiyev Fakhraddin Parviz,
Master's student, UNESCO Department of Human Rights and
Information Law, Faculty of Law, Baku State University

**EFFECTIVENESS OF INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS AGAINST
BIOTERRORISM THREATS (ANALYSIS IN THE CONTEXT
OF THE BIOLOGICAL WEAPONS CONVENTION)**

SUMMARY

In the modern era, the rapid development of biotechnology and increased access to information have made bioterrorism one of the most serious threats to global security. The COVID-19 pandemic demonstrated that agents capable of mass infection can paralyze national healthcare and economic systems. In this context, assessing how well international legal instruments aimed at preventing the spread of biological weapons respond to contemporary challenges is highly relevant.

The main objective of the article is to analyze the existing international legal framework for combating bioterrorism, particularly the effectiveness of the 1972 Biological Weapons Convention (BWC), and to identify fundamental gaps in the system.

The research employs historical-comparative analysis, document analysis, and a systematic approach. The provisions of the 1925 Geneva Protocol and the BWC are examined comparatively within the framework of modern security doctrines.

The study finds that the major weakness of the BWC is the lack of a binding and effective verification mechanism to ensure compliance by member states. It also evaluates legal aspects of controlling the export of dual-use equipment and issues of responsibility for the online dissemination of information about pathogens. The main conclusion emphasizes the need to expand the scope of the convention and to establish a new international monitoring system based on the principle of "bio-transparency" to counter biological threats.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 17.03.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 10.04.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 13.04.2026